

УДК 94(476):332.2.021»1921/1928»

Мікалай ПАРХІМОВІЧ

Дацэнт кафедры гісторыі і культурнай спадчыны,
кандыдат гістарычных навук, дацэнт.

Сфера навуковых інтарэсаў: праблемы аграрнай гісторыі.
Аўтар больш за 40 навуковых прац.

Новая эканамічная ці “старая” сталыпінская? (да пытання аб сутнасці аграрнай палітыкі савецкай улады ў 1921—1928 гг.)

У першай чвэрці XX ст. на беларускіх землях былі зроблены спробы правесці дзве аграрныя рэформы. Сталыпінскую рэформу даследавалі Л.П.Ліпінскі, В.П.Панюціч, В.М.Фамін і інш. Новую эканамічную палітыку — М.А.Бяспалая, Р.П.Платонаў, А.М.Сарокін, С.М.Ходзін. Некаторыя высновы, зробленыя аўтарамі, мы падзяляем, з некаторымі пагадзіцца не можам. Так, работа Л.П.Ліпінскага ўражвае шматлікасцю выкарыстаных крыніц. Аднак яго думка аб тым, што “...рэформа не палепшыла, а толькі пагоршыла становішча сялян” [1, с. 215] — бачыцца нам няслушнай. Разам з тым у артыкуле мы не збіраемся рабіць гістарыяграфічны аналіз прац, прысвечаных згаданым рэформам. Наша мэта — параўнаць праведзеныя аграрныя пераўтварэнні, паказаць, што, нягледзячы на адмоўнае стаўленне да сталыпінскай рэформы, савецкая ўлада ў 1920-х гг. вымушана была выкарыстоўваць яе некаторыя аспекты.

Ключавыя словы: П.А.Сталыпін, У.І.Ленін, рэформа, новая эканамічная палітыка, сяляне, водруб, хутар, землеўладанне, землекарыстанне

Аграрную рэформу пачатку XX ст. называць “сталыпінскай” не зусім дакладна. Так, адно з важнейшых палажэнняў рэформы — ліквідацыя абшчыны — належыць дзяржаўнаму дзеячу Расійскай Імперыі У.І.Гурко. Таму правільней будзе лічыць П.А.Сталыпіна асобай, якая здолела сабраць у адзінае цэлае чужыя і ўласныя ідэі, звесці іх у пэўную сістэму і, нягледзячы на жорсткае супраціўленне “злева” і “справа”, дабівацца іх рэалізацыі. Сталыпінская аграрная рэформа не склалася ў адначасе. Асноўныя яе палажэнні фарміраваліся і дапаўняліся на працягу 1906—1911 гг.

Пётр Сталыпін. 1900 г.

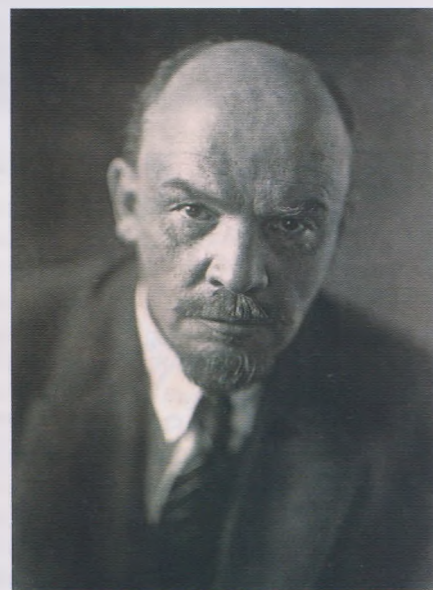

Новую эканамічную палітыку таксама неправамерна лічыць “ленінскай”. Як і П.Сталыпін, У.Ленін аб’яднаў разам уласныя і чужыя ідэі. У прыватнасці, замена харчразвёрсткі харчпадаткам, прапанаваная У.Леніным на X з’ездзе РКП(б), — ідэя Л.Троцкага [2, с. 620]. Ён прапаноўваў зрабіць такі крок яшчэ ў 1920 г. На той час гэтая ініцыятыва не была падтрыманая Палітбюро РКП(б). Як і сталыпінская аграрная рэформа, складнікі нэпа фарміраваліся на працягу шэрагу гадоў.

Сталыпінская рэформа была адказам на выклік часу — першую расійскую рэвалюцыю. Яна, на думку П.Сталыпіна, павінна была ліквідаваць першапрычыну рэвалюцыі — беднасць, невуцтва, зямельныя “неўладкаванасці”, стаць падмуркам новага сацыяльна-эканамічнага сялянскага ладу і захаваць манархію ў Расіі. Вось што казаў П.А.Сталыпін у Дзяржаўнай думе: “И настолько нужен для переустройства нашего царства, переустройства его на крепких монархических устоях, крепкий личный собственник, настолько он является преградой для развития революционного движения...” [3, с. 179].

Нэп таксама быў рэакцыяй на надзвычайную сацыяльна-палітычную сітуацыю ў краіне. Аднак калі рэформа П.Сталыпіна павінна была прадухіліць рэвалюцыю, то новая эканамічная — яе ўратаваць. Выступаючы на X з’ездзе РКП(б), У.Ленін падкрэсліў: “Мы знаем, что только соглашение с крестьянством

Сялянскія павозкі перад прыёмным пунктам у першы дзень здачы адзінага харчовага падатку ў Бабруйскім павеце. 1922 г. Крыніца: БДАКФД.

Уладзімір Ленін. 1920 г. Фота П.Жукава.

может спасти социалистическую революцию в России, пока не наступила революция в других странах” [4, с. 407]. Новай гэтую палітыку трэба лічыць толькі ў дачыненні да ваеннага камунізму. Асноўны яе стрыжань — замена харчразвёрсткі харчпадаткам. Яго ўсталяванне было вяртаннем да эканамічнай практыкі паміж вытворцам і дзяржавай.

Дарэчы, “новай аграрнай палітыкай” яшчэ ў 1908 г. У.Ленін называў і сталыпінскую рэформу. І таксама ахарактарызаваў так папярэднюю палітыку царскага ўрада. Вось яго словы: “*Знаменитые внедумские указы по 87-ой статье — 9 ноября 1906 г. и следующие за ним — открыли эру этой **новой аграрной политики** (выдзелена намі) царского правительства*” [5, с. 422].

Ратаваць сацыялістычную рэвалюцыю збіраліся з дапамогай таго ж інструменту, што і П.Сталыпін: наданне свабоды селяніну ў справе ўладкавання яго лёсу і распараджэння зямельным надзелам. Сталыпін лічыў асновай свабоды прыватную ўласнасць на зямлю. Савецкая ўлада выходзіла з дзяржаўнай уласнасці на сродкі вытворчасці. Адсюль розная мера свабоды для селяніна. Паводле П.Сталыпіна, купля-продаж зямлі — неад’емнае права селяніна. Ва ўмовах нэпа селянін не мог стаць уласнікам. Зямля была дзяржаўнай уласнасцю і перадавалася землеарбам у карыстанне. Купля-продаж зямлі сялянамі былі забароненыя. Гэта быў прынцыповы момант, які адрозніваў дзве згаданыя рэформы.

Аграрную рэформу П.Сталыпін разглядаў як доўгатэрміновую стратэгічную лінію ўрада. У яе выніку ў вёсцы павінны былі сфарміравацца свабодныя ад галечы, недасведчанасці і бяспраўя моцныя вытворцы — асабістыя ўласнікі. Не для кулакоў рабілася рэформа, як сцвярджаў У.Ленін, а для ўсяго сялянства. У цэнтры рэформы П.Сталыпіна быў селянін. Выступаючы ў Дзяржаўнай думе 5 снежня 1908 г., ён заявіў наступнае: “*Но главное... когда мы пишем закон для всей страны, иметь в виду разумных и сильных, а не пьяных и слабых*” — і далей — “*... необходимо думать и о низах, мы призваны освободить народ от нищенства, от невежества, от бесправия*” [3, с. 178—179].

Дапускаючы развіццё прыватнай ініцыятывы, савецкая ўлада і асабіста У.Ленін разглядалі нэп як часовы крок. Індывідуальная сялянская гаспадарка не разглядалася бальшавікамі як аснова аграрнага сектара. Ён павінен быў грунтавацца на калектыўным гаспадаранні. Савецкая ўлада абапіралася на пралетарыят, а сялян лічыла носьбітамі “*дробнабуржуазнай ідэалогіі*”, якіх пралетарыяту трэба было выходзіць у духу сацыялізму. Такі падыход быў прамой процілегласцю поглядам П.Сталыпіна.

Адной са складовых частак сталыпінскай рэформы было стварэнне хутароў і адрубоў. Гэтыя формы вядзення сялянскай гаспадаркі павінны былі стаць дамінавальнымі ў выніку рэалізацыі намечаных аграрных пераўтварэнняў. Рэалізаваць гэты накірунак рэформы поўнасю не ўдалося. Аднак хутарская і адрубная формы вядзення сялянскай гаспадаркі набылі папулярнасць сярод сялян. Доказам таму стануць 1920-я гг., калі сяляне ў БССР будуць ахвотна выбіраць такую форму землекарыстання.

У часы нэпа, калі сялянам была дадзена свабода выбару віду землекарыстання, адным з самых папулярных спосабаў вядзення гаспадаркі ў Савецкай Беларусі зрабіліся хутары. Так, калі да Кастрычніцкай рэвалюцыі пад хутары і адрубны было землеўладкавана 857 143 га зямлі, на 1926 г. на тэрыторыі Усходняй Беларусі да іх дадалося яшчэ 330 439 га [6, арк. 2]. З года ў год расла і колькасць двароў, якія становіліся хутарамі. Так, калі ў 1925/26 г. яна складала 24 700 адзінак, то ў нас дварам [7, с. 120].

Разумелі карысць такой формы землекарыстання і некаторыя кіраўнікі БССР. Гэта тычыцца перш за ўсё З.Ф.Прышчэпава, які мадэрнізаваў ідэю хутароў. На яго думку, перспектыву меў не асобны хутар, а невялікія.

Сталыпінская аграрная рэформа. Крыніца: Паноў, С. В. Гісторыя Беларусі, канец XVIII — пачатак XX ст. : вучэб. дапам. для 8-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / С. В. Паноў, С. В. Марозава, У. А. Сосна ; пад рэд. У. А. Сосны. — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2018. — С. 99.

Здача сялянамі хлеба для Чырвонай арміі. 1927 г. Крыніца: БДАКФФД.

у некалькі гаспадарак, пасёлкі. Разам з тым ён падтрымліваў асобныя хутарскія гаспадаркі, многае зрабіў для залічэння іх у разрад “культурных гаспадарак”, абараняў ад раскулачвання.

Папулярнасць хутарскіх і адрубных гаспадарак у 1920-х гг. у БССР была сведчаннем таго, што П.Сталыпін меў рацыю, калі зрабіў стаўку на іх у сваёй рэформе. Характэрна, што камасацыя, якая праводзілася ў Заходняй Беларусі ў 1920-х гг., была па сутнасці часткай сталыпінскай рэформы па стварэнні хутарскіх гаспадарак. Вось толькі сродкі і мэты камасацыі былі іншымі.

Адстойваючы прыватную ўласнасць на зямлю, П.А.Сталыпін быў супраць пазбаўлення такога права памешчыкаў і надзялення за іх кошт сялян. Адзін з яго аргументаў заключаўся ў тым, што ўва многіх губернях існавала аграрная перанаселенасць. Нават калі ў гэтых губернях усю зямлю падзяліць пароўну, то яе фізічна не хопіць, каб задаволіць усіх землепрацаўшчыкаў. Надзелы будуць мізэрнымі, і арганізаваць на іх прыбытковую гаспадарку будзе немагчыма. Ён завочна папярэджваў

будучых апанентаў ад пралікаў у гэтым накірунку: “Путём же переделения всей земли государство в своём целом не приобретёт ни одного лишнего колоса хлеба. Уничтожены, конечно, будут культурные хозяйства. Временно будут увеличены крестьянские наделы, но при росте населения они скоро обратятся в пыль, и эта распыленная земля будет высылать в города массы обнищавшего пролетариата” [3, с. 90]. У якасці аднаго з выхадаў з дадзенай сітуацыі П.Сталыпін прапанаваў перасяленне сялян на свабодныя землі ў іншыя рэгіёны Расійскай Імперыі.

У гады нэпа ў Савецкай Беларусі было завершана размеркаванне сярод сялян былых памешчыцкіх зямель. Частку зямлі сяляне атрымалі з дзяржаўнага фонду. Былі абрэзаны зямельныя ўчасткі кулакоў, і іх таксама размеркавалі сярод сялян. Аднак чаканага эфекту такая справа не прынесла. Адбылося тое, аб чым папярэджваў Сталыпін. Сялянскія зямельныя надзелы атрымаліся невялікімі. Весці на іх высокатаварную гаспадарку было немагчыма. І тады на дапамогу савецкай уладзе прыйшоў яшчэ адзін складнік сталыпінскай

Перасяленне сялян з хутароў. 1926 г. Крыніца: БДАКФД.

рэформы — ідэя перасялення сялян на свабодныя землі. Але дрэнна арганізаваная, пазбаўленая матэрыяльных рэсурсаў праца карысці не прынесла*.

П.А.Сталыпін і У.І.Ленін, нягледзячы на розныя светапогляды і палітычныя прыярытэты, былі неардынарнымі асобамі для свайго часу. Абедзве рэформы займелі сілу і пачалі рэалізоўвацца дзякуючы іх намаганням. Яны ніколі не сустракаліся. На розныя гады прыпаў час іх дзяржаўна-палітычнай дзейнасці. Зразумела, што завочна яны былі знаёмыя. Па родзе свайго занятку П.Сталыпін павінен быў ведаць лідараў левых і правых, знаёміцца з іх поглядамі. У.Ленін не толькі добра ведаў, хто такі П.Сталыпін, але і падрабязна вывучаў і аналізаваў яго дзейнасць. Гэта тычыцца і аграрнай рэформы.

Па нашых падліках, у пятым выданні поўнага збору ленинскіх твораў у 14 тамах ён звяртаецца да сталыпін-

скай рэформы на больш чым 150 старонках. Лідар бальшавікоў станоўча ацэньваў эканамічны аспект рэформы П.Сталыпіна, лічыў яго прагрэсіўным, бачыў у ім адзіны правільны шлях развіцця капіталізму ў вёсцы. У артыкуле “Новая аграрная палітыка”, надрукаваным у газеце “Пролетарий” у снежні 1908 г., У.І.Ленін пісаў: “Столыпин правильно понял дело: без ломки старого землевладения нельзя обеспечить хозяйственное развитие России. Столыпин и помещики вступили смело на революционный путь, ломая самым беспощадным образом старые порядки” [5, с. 424].

У цэлым У.Ленін ацэньваў рэформу Сталыпіна негатыўна. Тлумачыцца гэта тым, што яе рэалізацыя прывяла б да стварэння ў вёсцы моцнага прыватнага ўласніка. Пасля гэтага, на думку лідара бальшавікоў, шанцаў у сацыялістычнай рэвалюцыі не будзе. З’яўляючыся палітычным прагматыкам, У.І.Ленін, забыўшыся на крытыку,

* Падрабязней гл. : Йоцюс, В. А. Перасяленне працоўных рэсурсаў з БССР напярэдадні Вялікай Айчыннай вайны // В. А. Йоцюс // Беларускі гістарычны часопіс. — 2022. — № 5. — С. 18—23 (Рэд.).

выкарыстаў некаторыя падыходы П.А.Сталыпіна да аграрнага пытання, калі спатрэбілася ўмацоўваць савецкую ўладу ў пачатку 1920-х гг. Так, на X з'ездзе РКП(б) ён заявіў: *“Нужно сказать мелкому хозяину: “Ты, хозяин, производи продукты, а государство берёт минимальный налог”* [4, с. 417].

У першай палове 1920-х гг. савецкая ўлада ў БССР прытрымлівалася гэтага ленінскага тэзіса. Зацверджаны ў 1925 г. пяцігадовы перспектывны план развіцця земляробства рабіў стаўку на далейшае развіццё аднаасобных гаспадарак. У гэтым дакуменце сцвярджалася, што ў бліжэйшы час сельская гаспадарка не атрымае дастатковых матэрыяльных рэсурсаў ад дзяржавы. Значыць, працэс яе аднаўлення па-ранейшаму павінен ісці за кошт інтэнсіфікацыі працы ў асабістых гаспадарках на аснове зацікаўленасці ў гэтым селяніна-аднаасобніка. Гэта быў працяг стаўкі на працялоства і асабістую зацікаўленасць кожнага земляроба. На гэта ж разлічваў у свой час і П.А.Сталыпін.

Сталыпінская аграрная рэформа не была завершаная. Яе мэта не была дасягнутая. Галеча, невуцтва, малаземелле не былі ліквідаваныя, а сяляне не сталі апорай трону. Прычыны няўдачы былі наступныя. Па-першае, П.Сталыпін страціў падтрымку Мікалая II, які стаў зайздросціць папулярнасці старшыні Савета міністраў. Па-другое, супраціўленне рэформе аказалі памешчыкі, якія баяліся з'яўлення ў вёсцы канкурэнта ў асобе моцнага селяніна-гаспадара. Сталыпін памыляўся, калі лічыў, што *“...и землевладельцы не могут не желать иметь своими соседями спокойных и довольных вместо голодающих и погромщиков”*. Па-трэцяе, сваю ролю адыгралі левыя і іх агітацыя супраць рэформы. Па-чацвёртае, П.Сталыпін лічыў, што поспех рэформ будзе гарантаваны толькі ў тым выпадку калі ў Расіі будзе дасягнута грамадскае заспакаенне (*“спачатку заспакаенне, потым рэформы”*), якога дабіцца не ўдалося. П.Сталыпін марыў аб 20 гадах унутранага і знешняга спакою дзеля поспеху рэформы. Такого шанца гісторыя яму не дала. Па-пятае, у сталыпінскай рэформе была парушана цэласнасць. Асабліва гэтая акалічнасць пачала праяўляцца пасля яго смерці. Па-шостае, складнікі рэформы патрабавалі карэкціроўкі, дапаўнення, а можа, і змены. Так, наведваюшы ў 1910 г. Сібір, П.Сталыпін прыйшоў да высновы, што перасяленне не вырашае ў поўнай меры праблемы аграрнай перанаселенасці. Выправіць сітуацыю, скараціраваць рэформу часу яго жыцця не хапіла. Пераўтварэнні, пачатыя П.Сталыпіным, фактычна страцілі падтрымку расійскага ўрада. Таму сцвярджаць, што сталыпінская рэформа правалілася і не здолела прадухіліць Кастрычніцкую рэвалюцыю 1917 года, неправамерна.

Калі сталыпінская рэформа не выканала сваёй палітычнай ролі, то нэп (яго аграрная частка) поўнасцю справіўся са сваёй задачай. Дабіцца станючага для сябе выніку бальшавікі змаглі, выкарыстаўшы некаторыя элементы сталыпінскай рэформы.

Новая эканамічная палітыка таксама не была завершаная. Прычыны таму, у параўнанні з рэформай П.Сталыпіна, зразумела, былі розныя. Яны дэталёва раскрытыя ў беларускай гістарыяграфіі. Мы выдзелім тыя, якія, на нашу думку, сталі агульнымі для гэтых рэформаў.

З цягам часу яны абедзвюе страцілі падтрымку з боку кіраўніцтва краіны. Цар спыніў падтрымліваць П.Сталыпіна, калі стала зразумела, што пагроза сялянскага выбуху ў краіне мінула. Калі партыйнае кіраўніцтва ўбачыла, што пагроза рэвалюцыйным заважаннем ліквідавана, яно таксама ўзяло курс на згортванне новай эканамічнай палітыкі. Адрозненне было толькі ў тым, што гэта чакалася. Нэп не разглядаўся як стратэгічны курс савецкай улады ў вёсцы, у адрозненне ад рэформы П.Сталыпіна.

Аўтары абедзвюх рэформаў не ўбачылі іх вынікаў. П.А.Сталыпін і У.І.Ленін пайшлі з жыцця, не дачакаўшыся заканчэння пераўтварэнняў, імі ініцыяваных.

Такім чынам, галоўнае адрозненне паміж сталыпінскай аграрнай рэформай і новай эканамічнай палітыкай заключалася ў тым, што першая разглядалася як стратэгічны шлях развіцця сельскай гаспадаркі, а другая была тактычным крокам савецкай улады. Розным быў у гэтых рэформах і погляд на асобу селяніна. П.Сталыпін бачыў яго гаспадаром-землеўласнікам. Абапіраючыся на іх, на думку П.Сталыпіна, можна было гарантаваць спакой у краіне. У сацыялістычнай дзяржаве не было месца індывідуальнаму землекарыстальніку. Тым больш не было яго аднаасобніку-землеўласніку.

Асоба селяніна, як ні дзіўна, аб'ядноўвае рэформу П.Сталыпіна і нэп. Нягледзячы на розныя палітычныя погляды, ратаваць краіну ў надзвычайных абставінах павінен быў земляроб. Галоўнае з таго, што аб'ядноўвае рэформы, — імкненне захаваць існуючы лад. І вынікі тут атрымаліся розныя. Сталыпінская рэформа не вырашыла гэтай задачы, а нэп паспяхова справіўся.

1. Липинский, Л. П. Столыпинская аграрная реформа в Белоруссии / Л. П. Липинский. — Минск : Изд-во БГУ, 1978. — 224 с.

2. Карр, Э. История Советской России. Большевицкая революция 1917—1923. Т. 1—2. — М. : Изд. “Прогресс”, 1990. — 772 с.

3. Столыпин, П. А. Нам нужна Великая Россия... : полн. собр. речей в Государственной думе и Государственном совете. 1906—1911 гг. / П. А. Столыпин. — М. : Мол. гвардия, 1991. — 411 с.

4. Протоколы X съезда РКП(б). — М. : Партийное издательство, 1933. — 954 с.

5. Ленин, В. И. Полн. собр. соч. : в 55 т. / В. И. Ленин. — 5-е изд. — М. : Издательство политической литературы, 1973. — 16 т.

6. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. — Ф. 6. Воп. 1. Спр. 337. Арк. 2.

7. Очерки истории Коммунистической партии Белоруссии / Ч. 2 (1921—1966 гг.). — Минск : Беларусь, 1967. — 588 с.

Паступіў у рэдакцыю 05.04.2024.